

Tandheelkundig museum eindelijk weer de ruimte

Het tandheelkundig museum heeft eindelijk een nieuw onderdak. Dat dit aan vrijwel geen tandarts in Nederland ontgaan kan zijn, is te danken aan prof. dr Otto Backer Dirks, de voorzitter van de Stichting Vrienden van het Tandheelkundig Museum. Persoonlijk heeft hij hen praktisch allen gebeld om een bijdrage te vragen voor de verbouwing van het voormalig Botanisch laboratorium aan de Lange Nieuwstraat in Utrecht tot het nieuwe universiteitsmuseum. Eindelijk kan de uitgebreide collectie die vroeger in de voormalige Utrechtse tandheelkundige faculteit te zien was, weer tot haar recht komen.

Opgeslagen

Na de opheffing van de Utrechtse tandheelkundige faculteit in 1988 is de collectie voor het grootste deel opgeslagen geweest. In het Universiteitsmuseum aan de Biltstraat kon slechts een zeer bescheiden gedeelte worden geëxposeerd en daarnaast waren er in het gebouw van de Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Tandheelkunde (NMT) een aantal vitrines en een zaaltje ingericht met materiaal uit de collectie (onder andere de schitterende fantoomkop waarop tandheelkunde-studenten in de vorige eeuw leerden extraheren). Verder was er voor de stijlkamer tandtechniek (de inrichting van een tandtechnisch laboratorium uit de vorige eeuw) een voorlopig onderdak gevonden in het Instituut Vakopleiding Tandtechniek in Nieuwegein. Het overgrote deel van de collectie is echter de afgelopen jaren nooit te zien geweest.

Lange Nieuwstraat

Deze maand, op 11 oktober 1996, is dan eindelijk het nieuwe pand aan de Lange Nieuwstraat in het Utrechtse museumkwartier in gebruik genomen. Het Tandheelkundig Museum is een belangrijk onderdeel van het Utrechts Universiteitsmuseum. Volgens een ontwerp van architect Koen van Velsen heeft het voormalig Botanisch Laboratorium een indrukwekkende facelift ondergaan. De collegezaal van het oude gebouw is gesloopt en vervangen door een soort grote glazen doos, waarbinnen wisselende tentoonstellingen zullen worden gehouden. De eerste zal gewijd zijn aan 'Het Gebit' (als dank voor de inzet van tandheelkundig Nederland, dat meer dan een miljoen aan het totale verbouwbudget van 6 miljoen heeft bijgedragen). Naast de ruimte voor wisselende exposities is er ook nog een soort open depot, waarin onder andere stuk-

ken uit de tandheelkundige collectie permanent toegankelijk zijn. Zo wordt een deel van de opgeslagen artikelen met een korte toelichting aan het publiek getoond.

De Maar

Aan de historische tandheelkundige collectie is de naam van de nu ruim tachtigjarige tandarts dr F.E.R. de Maar onverbreekelijk verbonden. De Maar voegde in de jaren vijftig een aantal bestaande verzamelingen van individuele lectoren samen en breidde de collectie in de jaren daarna verder uit. Hij reisde stad en land af om vooral oudere tandartsen een bezoek te brengen. Daar inventariseerde hij voortvarend de inrichting van de behandelkamer en als daar iets unieks of curieus bij was, vroeg hij de betreffende collega dit toe te zeggen aan het museum. Dat leidde ertoe dat er in de jaren vijftig en zestig zelfs een wat sinister grapje de ronde deed onder oudere tandartsen: 'Als De Maar bij je langs is geweest, dan maak je het niet lang meer'.

Kalman Klein

De Maar is niet de eerste die tandheelkundige instrumenten verzamelde. Hij had nog een voorloper, die veel minder op de voorgrond trad, de Haagse tandheelkundige Kalman Klein (1885-1947). Deze man heeft een belangrijk deel van zijn leven gewijd aan het aanleggen van een verzameling historisch tandheelkundig materiaal: meer dan duizend veelal antieke boeken, zo'n 350 prenten, zeker 500 antieke tandheelkundige instrumenten en een curieuze verzameling kunststanden en prothesen uit de negentiende eeuw. Vooral de collectie boeken is uniek; in zijn eentje kreeg Kalman Klein meer dan de helft bij elkaar van alles wat er tussen 1500 en 1880 op tandheelkundig gebied in boekvorm was gepubliceerd, waaronder werken van de grondlegger van de moderne tandheelkunde, de zeventiende eeuwse Pierre Fauchard (wiens naam nog voortleeft in de ziekte van Fauchard, periodontitis suppurativa) en alle brieven van Antoni van Leeuwenhoek aan de Britse Royal Society (gedrukt aan het eind van de zeventiende eeuw). Dit levenswerk van Klein werd in 1960 voor het museum aangekocht. De NMT kocht de instrumenten en de prenten, de Utrechtse Universiteit de bibliotheek.

De Uithof

Tot 1974 was het tandheelkundig museum te vinden op de zolderverdieping van het Tandheelkundig Instituut aan de Jutfaseweg. Toen de faculteit verhuisde naar een ruim nieuwbouwpand in de Uithof, kreeg het museum voor het eerst de beschikking over een fraaie expositieruimte. Drie behandelkamers uit verschillende perioden (de oudste uit 1880), een volledig ingericht negentiende-eeuws tandtechnisch laboratorium en een groot aantal vitrines vol tandheelkundige bezienswaardigheden waren vrij toegankelijk voor de studenten en ook voor de patiënten. Toen de faculteit in 1988 door Den Haag werd opgeheven, kwam er helaas een einde aan deze riant vorm van exposeren. Na te zijn geïnventariseerd, werd de hele collectie ingepakt en overgebracht naar het universiteitsmuseum aan de Biltstraat. Daar was, zoals gezegd, de ruimte zeer beperkt.

Afb. 1. Drie typen handboren uit het midden van de negentiende eeuw.

Tangen en klemmen

Met de opening van het nieuwe Universiteitsmuseum in het voormalige Botanisch Laboratorium is deze magere periode gelukkig voorbij. Nu kunnen ook grotere objecten, zoals tandartsstoelen en complete behandelunits, eindelijk weer tot hun recht komen. Historisch gezien is de collectie bijzonder interessant. Men kan bijvoorbeeld de ontwikkeling van allerlei tandheelkundige instrumenten door de eeuwen heen volgen. Dan blijkt dat een deel daarvan al ruim een eeuw onveranderd is gebleven. Zo bezit het museum een hele kast vol extractietangen, ontworpen door John Tomes in circa 1850. Het gaat hier om de eerste anatomisch gevormde extractietangen, voor elk gebitselement een apart model. Als men daar een modern exemplaar naast legt, kan men zien dat op dit gebied sindsdien nauwelijks meer iets veranderd is. Ook een 'mondsperder' uit 1750, waarmee de kaken van een patiënt konden worden opengesperd door een schroef uit te draaien (ontwerp van Lorenz Heister), is sindsdien onveranderd in gebruik gebleven.

Hygiëne

Anders ligt dat voor de inrichting van de behandelkamer. Daarbij valt vooral op dat het in het verleden veelal aan elk hygiënisch inzicht ontbrak. De eerste tandartsstoelen (op vier poten!) zijn rijk geornamenteerd en bekleed met pluche, de instrumentenkasten van zwaar, kunstig bewerkt mahoniehout met spiegelruit, marmer en glas-in-lood en de vloer is bedekt met tapijt. De nadruk lag op status; hoe rijker de cliënte, hoe meer verfraaiingen! Daarna kwamen de stoelen met een vlakke poot en dat model is een halve eeuw praktisch onveranderd gebleven. Vooral na de Tweede Wereldoorlog werd de inrichting strakker en gladder. Hygiëne werd geleidelijk het nieuwe motto. Daarbij overdreef men in het begin soms flink; sommige kasten waren voorzien van enorme handels, zodat men de laden met de elleboog kon openen. Een echte ommezwaai was het moment dat de tandarts zittend ging werken, in de jaren zeventig. Toen moest de inrichting van de behandelkamer plotseling drastisch veranderd worden. De patiënt ging liggen en de hoge rechtopstaande behandel-eenheid (bijna een soort benzinepomp!) moest verdwijnen.

Inventief

Het is ook aardig om te zien hoe inventief tandartsen kunnen zijn bij de modernisering van hun instrumentarium. De trap-boormachine uit de vorige eeuw werd aangepast door er een motortje aan te zetten, net zoals dat ging met naaimachines (beide soorten apparaten zien er door de versiering ook verwant uit). De geëlektrificeerde boor kreeg soms ook een tweede functie; er kon bijvoorbeeld een amalgaamschudder mee aangedreven worden, de opvolger van de vingerling. Nog weer later werd de boor met buisjes en slangetjes voorzien van koeling. Ook de eerste versies van de airotor werden gewoon toegevoegd aan de oude behandel-eenheid. De uitgebreide verzameling tandheelkundige röntgenapparaten van het museum is bijzonder curieus. De eerste hebben röntgenbuizen die niet of nauwelijks afgeschermd zijn. Bij één exemplaar, dat dateert uit de jaren dertig en tot 1995 heeft dienstgedaan, is goed te zien hoe het steeds opnieuw gemoderniseerd is. Zo heeft men er

Afb. 2. Een uit nijlpaard-hoektand gesneden ivoren prothese met zes menselijke frontelementen uit het begin van de negentiende eeuw.

een nieuwe conus opgezet (om de stralen beter te richten) en een soort afstandsbediening (met een touwtje!).

Prothesen

De collectie kunstgebitten van het museum is uniek. De oudste prothesen dateren van rond 1800, uit been gesneden met natuurlijke menselijke tanden en kiezen erin. Die gebitselementen waren afkomstig van slagvelden, begraafplaatsen en dergelijke. Soms was een prothese ook helemaal uit been gesneden. Dergelijke kunstgebitten pasten vaak van geen kant. Het ging alleen om de esthetiek; de drager van de prothese moest die soms met de tong op de plaats houden. Zo iemand moet wel bijzonder zwijgzaam geworden zijn! Er zijn niet veel van deze oude kunstgebitten bewaard gebleven, want ze werden veelal met hun bezitter begraven en anders wel weggegooid. Het museum bezit ook setjes menselijke tanden en kiezen die in het begin van de vorige eeuw in de handel waren. Daaruit kon men de best passende kleur en vorm kiezen om in het kunstgebit te laten verwerken. Er is zelfs een speciaal setje zwartgekleurde kunsttanden voor Indische mensen die kauwden op sirih-bladeren.

Dubbelfunctie

Voor tandartsen, tandtechnici en mondhygiënisten is een bezoek aan het tandheelkundig museum natuurlijk een must'. De huidige conservator, dr. Doekes de Stoppelaar, legt er de nadruk op dat de collectie ook een belangrijke publieksfunctie heeft. Vragen als 'Hoe kan men tandbederf voorkomen?', 'Hoe werkt een implantaat?', 'Wat houdt mondhygiëne precies in?', 'Hoe komt het dat er de laatste twintig jaar zoveel is verbeterd op het gebied van de tandheelkunde?', worden er toegelicht. Het tandheelkundig museum wil een levend museum zijn! Het nieuwe gebouw met zijn schitterende binnentuin (de Oude Hortus botanicus) en het (nog aan te leggen) terrasrestaurant in de achttiende-eeuwse Orangerie heeft alles om een publiekstrekker te worden.

J.B. Meijer van Putten, wetenschapsjournalist